

Kaarel Piirimäe

**„SAMA HÄSTI KUI
VENELASTE MAA“**

Roosevelt, Churchill
ja Stalin ning Balti küsimus
Teises maailmasõjas

Toimetanud Piret Ruustal
Kujundanud Kaspar Ehlvest
Kaardid Rein Kask
Küljendanud Erje Hakman

Esikaanel: Stalin, Roosevelt ja Churchill 1943. aastal Teherani
konverentsil. USA Kongressi raamatukogu

© Kaarel Piirimäe ja kirjastus Argo, 2020

Kõik õigused kaitstud.

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-688-27-2

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

Eessõna	7
Sissejuhatus.....	15
1. Nõukogude anneksioon ja Eesti diplomaadid 1940. aastal	26
2. Suurbritannia seisukohad ja reaktsioonid, 1939–1940	55
3. USA mittetunnustamispoliitika 1940. aastal.....	74
4. „Võitlusliit“, Atlandi harta ja Balti küsimus 1941. aastal.....	93
5. Briti-Nõukogude läbirääkimised 1941–1942.....	117
6. Rahuplaanid, rahvaste enesemääramine ja väikeriigid	161
7. „Venemaa suur rahvusvaheline mäng“ ning liitlaste konverentsid Moskvas ja Teheranis 1943. aastal.....	182
8. Lõpuni üheskoos: tee Jalta tippkohtumiseni, 1944–1945	221
9. Triiv külma sõtta ja Balti küsimuse külmutamine	260
Lõpetuseks	299
Kasutatud allikad.....	308
Isikunimede register.....	332

3. PEATÜKK

USA MITTETUNNUSTAMISPOLIITIKA ALGUS 1940. AASTAL

Briti valitsuse otsus Balti riikide küsimuses USA poole pöörduda peegeldas Suurbritannia üha kasvavat sõltuvust Ameerika sõjalisest abist. See kujunev ja süvenev suhtemuster mõjutas Baltimaade küsimust enamiku Teise maailmasõja ajast ning ka hiljem. Londoni tähelepanelikkus ameeriklaste arvamuse suhtes sai alguse läänerinde kokkuvarisemisest 1940. aasta maikuus. Nagu märgib David Reynolds, olid Briti poliitikud ja ametnikud enne seda Ühendriike üksjagu kahtlustavalt pielnud, peljates, et lõpuks peavad nad rahuläbirääkimistel igasuguse abi eest liiga kõrget hinda maksma. Kuid pärast 1940. aasta maikuud tunnistas peaminister Chamberlain: „Mulle näib, et meie ainsaks lootuseks jäävad Roosevelt & USA.“ Staabiülemate komitee, mis ühendas kõiki väeliike ning vastutas Briti impeeriumi sõjalise strateegia eest, jõudis järeldusele, et „ilma Ühendriikide abita ei suuda britid sõda jätkata vähesegi lootusega edule“.¹

Pikkamööda hakkasid ameeriklased aru saama, et Briti saared kujutasid endast Ameerika esimest kaitseliini Saksa ohu vastu.² Kuna aga USA avalik arvamus oli ikka veel ülekaalukalt sõtta sekkumise vastu, ei julgenud Roosevelt teha midagi, millega

¹ David Reynolds nimetab 1940. aastat 20. sajandi pöördepunktiks, David Reynolds, *From World War to Cold War: Churchill, Roosevelt and the International History of the 1940s* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 28–32.

² Samas, 32.

oleks kaasnenud Ühendriikide aktiivsesse sõjategevusse astumise oht, eriti veel presidendivalimiste aastal. Briti-Ameerika liit ei võtnud kindlamat kuju enne kui 1941. aasta algul.³ Just ülaltoodud kontekstis jõudis ameeriklaste kätte brittide järelepärimine Baltimaade küsimuses.⁴

Euroopas toimuva suhtes olid Ameerika Ühendriigid „jalgpallivõistluse pealtvaataja“ kadestusväärsel positsioonil, nagu märkis Briti suursaadik Washingtonis lord Lothian. Kuigi USA jäi laienevast sõjast kõrvale, oli tema valitsus välisteenistuse vahendusel „isikute ja käikudega käimasolevas diplomaatilises mängus üksikasjalikult kursis“.⁵ Ameerika diplomaadid olid hästi ette valmistunud, et Baltikumis toimuvat mõista ja oma valitsust adekvaatselt informeerida. Erinevalt brittidest ja prantslastest, keda 23. augustil 1939 toimunud Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimine segadusse viis, oli Saksamaa Moskva saatkonnas tegutsev informaatore Nõukogude-Saksa kokkuleppe ja selle salaprotokollide osas ameeriklasi varakult teavitanud.⁶ Nagu märgib Maris A. Manteniks, avaldas Roosevelt otsuse salaprotokollidest teadlikolekut kogu sõja jooksul salajas hoida Balti küsimusele olulist mõju. NSV Liidu pretensioonid nendele riikidele oleksid nii moraalselt kui ka juriidiliselt veelgi nõrgemana paistnud, kui Roosevelt oleks salatehingu selle mahavaikimise asemel paljastanud.⁷

John C. Wiley, USA suursaadik Eestis ja Lätis, polnud salaprotokollidest ilmselt teadlik ja arutles oma ettekannetes korduvalt, kas kuulujutud Saksa-Nõukogude pakti salajastest

³ Selle esimene käegakatsutav tulemus oli „hävitajad baaside vastu“ lepe septembris, Warren F. Kimball, *Forged in War: Churchill, Roosevelt and the Second World War* (London: HarperCollins, 1997), 55–58; Reynolds, *From World War to Cold War*, 53.

⁴ Vt juhised suursaadikule, välisministeeriumilt Washingtonile, 16. august 1940, FO 371/24847, TNA.

⁵ Lord Lothiani märkus 1939. aasta sügisel, tsiteeritud rmts Simon J. Rofe, *Franklin Roosevelt's Foreign Policy and the Welles Mission* (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 48.

⁶ Charles E. Bohlen, *Witness to History, 1929–1969* (New York: W. W. Norton, 1973), 67–87.

⁷ Maris A. Manteniks, „FDR and the Baltic States“ rmts Thomas C. Howard ja William D. Pederson (toim.), *Franklin D. Roosevelt and the Formation of the Modern World* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 2003), 93–121.

USA saadik John C. Wiley (esireas vasakul) volikirjade üleandmisel president Konstantin Pätsile 1938. aasta novembris. Presidendi vasakul käel istub välisminister Karl Selter. Parikas, Eesti Filmiarhiiv

paragrahvidest ikka paika peavad. On selge, et Wiley ei kuulunud nende ringi, keda pakti tegelikust sisust informeeriti.⁸ Washingtonis oli juba otsustatud sulgeda Riia saatkonna Vene osakond, NSV Liidu küsimustega tegelev oluline luurekeskus, ning evakueerida selle väärtuslikud arhiivid, mida ähvardas venelaste kätte langemine.⁹ Just selles osakonnas olid George F. Kennan ja teised „Riia grupi“ liikmed vene keelt õppinud ja NSV Liidu asjatundjateks kujunenud. Riia grupp oli diplomaatide rühm, keda õpetas välja Robert F. Kelley, Ida-Euroopa asjade osakonna pikaajaline juhataja. Kelley ehitas

⁸ Vt Wiley pikad arutlused selle üle, kas pakt sisaldab salastatud tingimusi, Wiley Hendersonile, 7. ja 22. september 1939, Loy W. Henderson papers, Box 2, Library of Congress (edaspidi LC). Ameeriklaste lahkumisest teatati ajakirjanduses.

⁹ Natalie Grant, „The Russian Section: A Window on the Soviet Union“, *Diplomatic History* 2/1 (1978), 107–115.

noorte NSV Liidu ekspertide koolitamiseks üles tõhusalt toimiva süsteemi, kuhu muu hulgas kuulus stažeerimisperiood Baltimaades. See grupp polnud siiski nii ühtne nagu mõnikord arvatakse.¹⁰ Iseäranis erinesid suurel määral selle liikmete kogemused Baltimaades ning nende arvamused neist riikidest.

Kennan, kes oli Berliinis, Tallinnas ja Riias vene keelt ja Venemaa ajalugu õppinud, on oma mälestustes tunnistanud, et Baltimaad pakkusid talle vähe huvi – peale maastiku, mida ta pidas põhjamaiseks ja venepäraseks. Võibolla mõningase kahjutundega märkis ta: „Samuti pole ma kordagi mõnes eesti kodus käinud. /.../ Lõppeks polnud Eesti mu peamine huviobjekt. /.../ Ma elasın enamjaolt üksinduses.“¹¹ Kennanit kütkestas Tsaari-Venemaa kultuur. Balti riigid, eriti Riia, ei pakkunud talle huvi kui sellised, vaid kui parim keskkond ja stiimul „vana Venemaa“ tunnetamiseks. Riia oli tema meelest Peterburi koopia ja Riias elada tähendas elada Tsaari-Venemaal – ainsas paigas maailmas, kus see tema arvates veel võimalik oli. Kennan meenutas, kuidas ta oli lugenud Tšehhovi raamatut ja mõelnud „Baltimaade õhus-tikule, kus revolutsioonielest Venemaast oli säilinud rohkem kui Venemaal endal“.¹² Oli ütlema tagi selge, et Kennanit masendas nõukogude režiimi poolt vanal Venemaal korraldatud hävitustöö, ja sarnasel põhjusel võis ta ka lätlastes mõningase vastumeelsusega suhtuda, kuna pidas neid marurahvuslasteks, kes ei hoolinud Tsaari-Venemaa pärandist.¹³

Loy W. Hendersoni kogemus oli teistsugune. Esiteks oli ta Baltimaadesse jõudnud varem, 1919. aastal, ja nägi oma silmaga kommunistide katseid külvata kaost, et selle toel bolševistlikku revolutsiooni Euroopasse laiendada. Nähtu jättis talle sügava

¹⁰ Mary E. Glantz, *FDR and the Soviet Union: The President's Battles over Foreign Policy* (Lawrence: University Press of Kansas, 2005), 11–13, 19, 23, 163–166, 180.

¹¹ Ta meenutas Riia lähedal mererannal nähtud „põhjamaa erootilist hämarust“, George F. Kennan, *Memoirs, 1925–1950* (Boston, MA; Toronto: Little, Brown, 1967), 27–31. Samalaadsed romantilised kogemused Eesti mererannal, Bohlen, *Witness to History*, 11.

¹² Kennan, *Memoirs*, 29, 49.

¹³ Samas, 29.

mulje.¹⁴ Samuti oli tal palju isiklikke kogemusi Balti riikidega asjaajamises. Vene sõjavangide seas, keda ta kodumaale saata aitas, oli tuhandeid eestlasi, lätlasi ja leedulasi. 1919. aasta lõpus lähetati ta Eestisse tegelema kindral Nikolai Judenitši Vene valgete nn Loodearmee sõduritega, kelle Eesti võimud olid interneerinud. Neljast Ameerika ohvitserist, kes sõjavangide (interneeritute) haiglale juurde komandeeriti, suri kaks tüüfusse ja Henderson pääses eluga vaid üle noatera.¹⁵ Eesti valitsus andis 1920. aasta märtsis Hendersonile tema teenete eest esimese liigi ja kolmanda järgu Vabadusristi ning 1923. aastal Eesti Punase Risti kolmanda klassi teenetemärgi. Aastatel 1927–1930 töötas ta USA Riia saatkonnas teise ja hiljem kolmanda sekretärina. Erinevalt Kennanist, kes tegeles ainult NSV Liidu suunal, tuli Hendersonil esitada ettekandeid ka Balti riikides toimuvast. Riias tutvus ta oma tulevase naise Elsie Marie Heinrichsoniga, mis selgitab ta emotsionaalseid sidemeid selle piirkonnaga tema hilisemas elus.¹⁶ Just Henderson, mitte aga Kennan (kes teenis Eesti Vabariigi Maarjamaa Risti I klassi teenetemärgi alles 1996. aastal 92-aastasena), mängis olulist rolli USA Balti-poliitika kujunemises.

Nagu Soome ajaloolane Kari Alenius on täheldanud, oli Balti riikide kui selliste väärtus Ameerika Ühendriikide jaoks nende väiksuse tõttu vähene või lausa olematu ning sõltus täiel määral sellest, kuidas neid vaadeldi laiemate poliitilis-strateegiliste

¹⁴ Ta meenutab, et tema ja ta personal Leedu pealinna Kaunasest pääsesid rünnaku ajal üle noatera surmast kommunistide käe läbi, „Oral history interview with Loy W. Henderson“, 14. juuni ja 15. juuli 1973, vt Richard D. McKenzie, Harry S. Truman Library, <http://www.trumanlibrary.org/oralhist/henderson.htm#note> (vaadatud 3. veebruaril 2014).

¹⁵ Eesti tüüfusest päästmise eest andis Eesti valitsus Hendersonile Vabadusristi; samuti sai ta Leedu ja Läti valitsuste autasud, George W. Baer (toim.), *A Question of Trust: The Origins of US-Soviet Diplomatic Relations: The Memoirs of Loy W. Henderson* (Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1986), 71–80.

¹⁶ Samas, 1176–1180; „Elise'i Balti päritolu mõjutas ka Hendersoni maailmavaadet“, H. W. Brands, *Inside the Cold War: Loy Henderson and the Rise of the American Empire, 1918–1961* (New York; Oxford: Oxford University Press, 1991), 38; „Oral History Interview with Loy W. Henderson“.

kaalutluste seisukohast.¹⁷ Juba 1939. aasta oktoobris oli USA esindus valmis asjad kokku pakkima ja lahkuma. 10. oktoobril kirjutas John C. Wiley: „Ameerika huvid selles piirkonnas on praktiliselt olematud. Meie Ameerika koloonia, mis minu teada koosneb peaaegu tervenisti vaid Donald Dayst, lahkub kahtlemata üpris pea.“¹⁸ Donald Day oli ajalehe „Chicago Tribune“ pikaajaline korrespondent Balti riikides ja tuntud Nõukogude Liitu kritiseerivate reportaažide poolest nii kollektiviseerimise kui ka näiteks Talvesõja kohta, mida ta vaatlus sõjareporterina. Hiljem püüdis ta Soome poolel Jätkusõjast osa võtta, kuid 1944. aastal läks Saksamaale ja liitus natside propagandateenistusega. Töö Saksa riigiraadios tõi kaasa arreteerimise ja reetmissüüdistuse USA sõjaväevõimude poolt.

Siiski arvas Wiley, et diplomaatilised esindused Balti riikides, eriti Tallinnas, võiksid säilitada oma tähtsuse kui tugipunktid, kust saaks jälgida Nõukogude-Saksa suhete arenemist. Seega soovitas ta, et USA valitsus võiks eirata Nõukogude survet nende esinduste täielikuks sulgemiseks.¹⁹ Pole päris selge, millisel kujul USA kohalolekut ta silmas pidas, kuid ilmselt ülehindas ta Nõukogude poole valmisolekut lubada oma pinnal sellist luuretegevust jätkata.

Siiski, nagu väidab Alenius, pole päris kindel, et ameeriklased oleksid Nõukogude ülemvõimu regioonis vältimatuks pidanud. Hendersonile saadetud kirjas kommenteeris Wiley Nõukogude Liidu samme Baltimaades oma mõjusfääri kehtestamisel. Wiley tunnistas Moskva meetodite leidlikkust: „Pean ütlema, et olles täiesti veendunud, et Kremlis istuvad ainult ahvid ja

¹⁷ Kari Alenius, „A Baltic Prelude to the Cold War: The United States and the Soviet Annexation of the Baltic States, 1939–1941“ rmts Olaf Mertelsmann, Kaarel Piirimäe (toim.), *The Baltic Sea Region and the Cold War* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012), 13–14.

¹⁸ Wiley Hendersonile, 10 oktoober 1939, Loy W. Henderson papers, Box 2, LC.

¹⁹ Juba 1939. aasta detsembris avaldas Associated Press kuulujutte USA Baltimaade saatkondade sulgemise võimalikkusest, E. Ernits, „Eesti esindus Ameerika Ühendriikides“ rmts Evald Blumfeldt, Hans Kauri, Richard Maasing ja Vello Pekomäe (toim.), *Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas*, 2. köide (Stockholm: EMP, 1955), 97–100.

Narkomindel²⁰ nende tühised parasiidid, äratas Nõukogude diplomaatilise manööverdamise nutikus minus suurimat imetlust.”²¹ Veel kaks kuud tagasi olid NSV Liidu šansid Baltimaades oma mõju laiendada Wiley hinnangul olematud. 29. juulil kirjutas Wiley, et „üksnes Saksamaa lüüasaamine suudaks sellesse maailmanurka tuua Nõukogude ülemvõimu”.²² Ja tõesti oleksid vaid väga vähesed suutnud ette näha võimalust, et Saksamaa taandub vabatahtlikult piirkonnast, kus ta mõjuvõim oli traditsiooniliselt suur. Seega veel juuli lõpus vaatles Wiley Läänemere idakallast kui Saksamaa tagahoovi ja mitte kui Venemaa loomulikku mõjusfääri.

Ehkki Wiley oli valmis Nõukogude diplomaatia osavust tunnustama, jagas ta oma välisteenistuse kolleegide (nii USA kui ka Briti omade) läbini nõukogudevastaseid vaateid. Franklin D. Roosevelti perspektiiv, kelle kätes oli välispoliitiliste otsuste langetamine, erines aga suuresti. Tema oli president, kes oma esimesel ametisoleku aastal 1933 lõpetas bolševistliku riigi mittetunnustamise poliitika, mis oli püsinud 1917. aastast peale. Tunnustamine põhines „härrasmeeste kokkuleppel”, mis kujunes Roosevelti ja Litvinovi kõneluste käigus, millest USA välisministeerium enamjaolt kõrvale jäeti. Lepingu saavutamise nimel lubas Moskva alustada läbirääkimisi Ühendriikidele võlgade tasumise üle, hoiduda kommunistlike organisatsioonide vahendusel USA siseasjadesse sekkumast ning tagada NSV Liidus elavate Ameerika kodanike usuvabadus ja muud õigused. Ajaloolase Justus D. Doenecke sõnul oli Roosevelt Nõukogude Liidult eeldanud, et võla tasumine oleks edasise koostöö eeltingimus, mistõttu Moskva bluff selles küsimuses võis mõningast pettumust põhjustada. Roosevelti seisukohad Stalini osas muutusid 1930. aastate jooksul pidevalt. Mõnikord pidas ta Nõukogude diktaatorit pragmaatiliseks poliitikuks. Teistel puhkudel nägi ta Stalini läbi ja lõhki salakavalat, arusaamatut ja kurjakuulutavat tegelast.²³

²⁰ Välissuhete Rahvakomissariaadi venekeelse nimetuse lühend.

²¹ Wiley Hendersonile, 1. november 1939, Loy W. Henderson papers, Box 2, LC.

²² Wiley Hendersonile, 29. juuli 1939, Loy W. Henderson papers, Box 2, LC.

²³ Justus D. Doenecke, „The Roosevelt Foreign Policy: An Ambiguous Legacy” rmts Justus D. Doenecke ja Mark A. Stoler, *Debating Franklin D.*

Roosevelt talitas NSV Liitu tunnustades paljude asjatundjate arvamusele vastupidiselt ning edasine USA-Nõukogude suhete areng valmistas pettumuse isegi neile, kes olid esialgu presidendi joont toetanud. William C. Bullitt, Roosevelti esimene suursaadik Moskvast, muutus pelgalt aastaga üheks nõukogude režiimi vihaseimaks kriitikuks ning edaspidi ka presidendi Nõukogude Liidu-poliitika veendunud vastaseks.²⁴ Nagu märgib ajaloolane Dennis Dunn, kujunes sellest Roosevelti ülejäänud presidendiaja mudel. Kõik tema poolt määratud suursaadikud, ainsaks erandiks Joseph E. Davies, pettusid NSV Liidus peagi ning vahetati vältimatult välja kellegi vastu, kellest loodeti Roosevelti Moskva-poliitika ustavamat järgimist.²⁵

Siiski oleks ekslik arvata, et Roosevelti poliitika ning põhimõtted, millele see tugines, erinesid olulisel määral tollastest seisukohtadest NSV Liidu suhtes. See, mis muutis Roosevelti üheks USA ajaloo edukaimaks poliitikuks, oli tema oskus üldsuse hetkehoiakuid ära kasutada ja endale Kongressi ning arvamuslimiidrite toetust tagada, enne kui algatas suuremaid poliitilisi suunamuutusi.²⁶ USA-Nõukogude suhted aastatel 1939–1941, ja eriti valimiste aastal 1940, seisnesid seega peamiselt presidendi kohanemises avaliku arvamuse muutustega. Samas jälgis Roosevelt alati hoolega, et ta ei ohustaks üleliia 1933. aastal USA ja NSV Liidu vahel paika pandud *modus vivendi*'t. Rahvas soovis, et riik sõjast kõrvale jääks ega sekkuks seega Euroopa pisi-probleemidesse või järelemõtlematutesse ettevõtmistesse, mis võiksid haavata Hitleri potentsiaalset vaenlast NSV Liitu. Talvesõja ajal toimus USA avalikus arvamuses muutus ja paljud nõudsid, et Nõukogude Liitu mingil moel karistataks. Siiski peeti

Roosevelt's Foreign Policies, 1933–1945 (Lanham: Rowman & Littlefield, 2005), 19.

²⁴ Michael Cassella-Blackburn, *The Donkey, the Carrot, and the Club: William C. Bullitt and Soviet-American Relations, 1917–1948* (Westport: Praeger, 2004), 117–176; Beatrice Farnsworth, *William C. Bullitt and the Soviet Union* (Bloomington: Indiana University Press, 1967).

²⁵ Dennis J. Dunn, *Caught between Roosevelt & Stalin: America's Ambassadors to Moscow* (Lexington: University Press of Kentucky, 1998).

²⁶ Üks parimaid intellektuaalseid elulugusid on John Lamberton Harper, *American Visions of Europe: Franklin D. Roosevelt, George F. Kennan, and Dean G. Acheson* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

Rooseveltli ettevaatlikku tegutsemist igati arukaks, sest sellega püüti ära hoida, et Stalinist saaks Hitleri toetajast tema täielik sõjaliitlane. Lisaks võis NSV Liitu kasutada vastukaaluna Jaapanile ja see oli ka üks põhjusi, miks bolševike riiki 1933. aastal oli tunnustatud ja diplomaatilised suhted sisse seatud.

Kallaletung Soomele muutis Ameerika avaliku arvamuse Nõukogude Liidu suhtes ülimalt vaenulikuks ja Roosevelt ei saanud enam NSV Liitu ignoreerida ning ainult Hitlerile keskenduda, nagu ta seniajani talitanud oli.²⁷ Nii avalikkus kui ka opositsioonis olevad vabariiklased ründasid valitsust: miks see agressiivse suurriigiga võitlevale väikesele Soomele piisavat abi ei paku. Roosevelt pidi kriitikale reageerima. Samas toetasid reaalpoliitilised kaalutlused ettevaatlikku lähenemist – mustrit, mis hiljem määras ka USA poliitika Balti küsimuses. Olgu öeldud, et Nõukogude-ekspertide, eriti Riia grupi seisukohad ei erinenud palju presidendi omadest. Sumner Welles ja rahandusminister Henry Morgenthau – mõlemad presidendi siseringi liikmed – soovitasid Soome küsimuses karme meetmeid võtta. Nad tahtsid, et USA katkestaks diplomaatilised suhted ja pakuks soomlastele aktiivset abi. Välisminister Cordell Hull ja „sovetoloogid“ soovitasid seevastu ettevaatlikult tegutseda. Välisministeeriumi Ida-Euroopa osakonna ülem Henderson, Euroopa asjade osakonna juhataja Jay Pierrepont Moffat ning USA suursaadik Moskvas Laurence Steinhardt – kellest ühelgi polnud nõukogude režiimi osas pettekujutlusi – kahtlesid väljapakutud abinõude efektiivsuses. „Sama hästi võiks elevanti sulega lüüa,“ kirjutas Steinhardt Hendersonile. Viimane nõustus ja pidas nõukogudevastast reaktsiooni USA-s suuresti hüsteeriaks, mis „aja jooksul kindlasti vaibub“.²⁸ Ameerika avaliku arvamuse osas oli see üpriski paikapidav hinnang.

²⁷ Eduard Mark, „October or Thermidor? Interpretations of Stalinism and the Perception of Soviet Foreign Policy in the United States, 1927–1947“, *The American Historical Review* 94/4 (oktoober 1989), 937–962.

²⁸ Moffati seisukohad 30. novembril 1939 vt Nancy Harvison Hooker (toim.), *The Moffat Papers; Selections from the Diplomatic Journals of Jay Pierrepont Moffat, 1919–1943* (Cambridge: Harvard University Press, 1956), 280–282; Hendersoni-Steinhardti kirjavahetust detsembris 1939 tsiteerib Brands, *Inside the Cold War*, 92–93; Henderson Wileyle, 19. detsember 1939, Loy W. Henderson papers, Box 6, LC.